

तांत्रिक काळातील वृद्धाश्रमाची गरज: एक अध्ययन

डॉ. विजया एन. कन्नाके

गृहअर्थशास्त्र विभाग

जे. एम. पटेल कॉलेज, भंडारा

प्रास्ताविक :-

आजच्या तांत्रिक युगात सर्वच धावपळीच्या आयुष्यात वावरतांना आढळतात. स्पर्धात्मक युग असल्याने सर्वांना वेळ हा कमी पडतो आहे. कुटुंबातील सदस्यांना एकमेकांसोबत बोलायला देखिल फुरसत नसते. अशा परीस्थितीत वृद्धांची काय अवस्था होत असेल याची कल्पना न केलेलीच बरी. विभक्त कुटुंबातील व्यक्तींचे आपल्या घरातील वयोवृद्ध व्यक्ती उपेक्षित राहतांना दिसतात. स्वभावातील वैगुण्य व परिस्थितीजन्य कारणे वरील दोन्ही कारणे वृद्ध आणि कुटुंबातील तणाव निर्मितीचे असल्याचे लक्षात आले आहे. बदलत्या काळानुसार सयुक्त कुटुंबाची जागा विभक्त कुटुंबाने घेतलेली आहे. आधुनिक युगात आकाशाला भिडणारी वाढती महागाई, जागेची टंचाई, आर्थिक विषमता, स्वतंत्र भावनेचा झालेला विकास अशी अनेक कारणे आहेत.

मानवी जीवनाची कालमर्यादा वाढलेली आढळते. आज विज्ञान, तंत्रज्ञान, आरोग्य सेवा यांच्या काळात कौटुंबिक तणावामुळे कुटुंबात होणारा कोडमारा, कुटुंबातील असमायोजन, एकाकीपणा टाळण्याच्या उद्देशाने वृद्धाश्रमाची गरज निर्माण झाली. घरातील कलह टाळण्याच्या दृष्टिकोणातून देखिल वृद्धाश्रमाची निर्मिती झालेली आढळते.

ऐतिहासिक पार्श्वभूमी :-

वृद्धावस्था ही एक मानसिक प्रक्रिया आहे. साठी ओलांडल्यानंतर व्यक्तिला ज्येष्ठ नागरिक संबोधल्या जाते. ज्येष्ठ या शब्दामुळे ज्येष्ठांचा मानसन्मान, आदर, समाजाने व्यक्त करणे आणि ज्येष्ठ या नात्याने समजुतदारपणा, दुसऱ्यांच्या हितात माझे हित ही भावना कायम ठेवून जगणारा ज्येष्ठ नागरिक सर्वांनाच हवासा असतो. भारतीय संस्कृतीत विधवा किंवा विधुर झाल्यास पुन्हा लग्न न करण्याची परंपरा असल्याकारणाने वृद्धावस्थेत एकटेपणाची समस्या जास्त असल्याचे आढळते. ग्रामिण भागात वृद्धांची संख्या जास्त आढळते. ग्रामपंचायत, न्यायपंचायत, धार्मिक कार्यात, आर्थिक कार्यात वृद्धांना मान दिल्या जातो. ग्रामिण भागात वृद्धांचे अद्वितीय स्थान असल्याचे आढळते. मात्र आधुनिकतेमुळे प्रत्येक क्षेत्रात तांत्रिक ज्ञानामुळे ज्येष्ठांची जागा नवीन पीढीने घेतल्याने संघर्ष निर्माण होऊ लागले.

वर्तमानस्थिती :-

भारतात १००० च्या पेक्षा जास्त जवळपास वृद्धाश्रमाची संख्या झाली आहे. वृद्धाश्रम हे संस्थेला चालविण्यास देण्यात आले. त्यामुळे वृद्धाश्रमाची दयनीय अवस्था पाहायला मिळत आहे. अनाथांना एक मायेचा आधार प्राप्त होतो.

पश्चिमात्यांच्या अनुकरणाचा प्रभाव, बदलत्या काळाचा व जीवन जगण्याचा स्वीकार न करणे काळानुसार समायोजन न करता येणे. शासनाने फंडाच्या स्वरूपात मदतीचा हात द्यायला हवा तरच वृद्धांच्या समस्या सोडविणे शक्य होऊ शकेल.

अध्ययन पद्धती :-

यांत्रिक युगात सर्वच स्पर्धात्मक जीवन जगतांना आढळतात. संयुक्त कुटुंबाची जागा विभक्त कुटुंबाने घेतलेली आढळते. त्यामुळे वृद्धांच्या समस्या निर्माण झाल्याचे आढळते. त्या अनुषंगाने वृद्धांश्रमाची गरज निर्माण झाली व ती एक संकल्पना तयार झाली. खरंच वृद्धांश्रमाची गरज आहे का हे जाणून घेण्याच्या उद्देशाने हे संशोधन कार्य हाती घेण्यात आले. त्या करिता चार प्रश्नांना आधार मानण्यात आले.

१. वृद्धांश्रमाबाबत देशातील लोक संवेदनशील आहेत का
२. वृद्धांश्रमातील वातावरण वृद्धांकरिता पोषक आहे का
३. वृद्धांच्या भावनांचा विचार केला जातो का
४. यावर कायम स्वरूपात समाजाने काय उपाय योजना आखली पाहिजे. ह्यात लोकांची काय भूमिका असावी. या उद्देशाने संशोधनाचे उद्दिष्ट निर्माण झाले.

उद्देश :

१. वृद्धांश्रमाच्या गरजेबाबत जाणून घेणे.
२. न्याय व्यवस्थेत व नवीन कायद्यांच्या संदर्भात लोकांचे मत जाणून घेणे.
३. वृद्धांच्या सामाजिक समस्येबाबत लोकांचा दृष्टिकोण कसा आहे हे जाणून घेणे.
४. वृद्धांच्या आरोग्याबाबत जाणून घेणे.

नमुना निवड व अध्ययन क्षेत्र :-

प्रस्तुत अध्ययन हे प्राथमिक तथ्यांवर क्षेत्राधारित वर्णन करणार असून क्षेत्रातील वास्तव तथ्याला अधिक प्राधान्य देण्यात आले. अध्ययन क्षेत्र यवतमाळ जिल्हा निवडण्यात आला. ग्रामिण भागातील वृद्धांच्या समस्या जाणून घेण्यास ग्रामिण भागातील २० सदस्य, शहरातील २० सदस्यांची निवड करण्यात आली. तथ्य संकलनाकरिता मुलाखत, अनुसुची, निरीक्षण व प्रश्नावली अशा दोन पद्धतींचा उपयोग करण्यात आला. टक्केवारी काढून निष्कर्ष काढण्यात आले.

वृद्धांश्रमाच्या निर्मितीची कारणे :-

१. वृद्धांची अवास्तव अपेक्षा
२. दोन पिढीतील विचारातील अंतर
३. वृद्धांश्रम फक्त शहरातच पाहायला मिळतात
४. वेळेचा अभाव, जागेची टंचाईमुळे निर्मिती

संशोधनातील निरीक्षणे :-

भारतात वृद्धांकडे पाहण्याचा दृष्टिकोण ४१ टक्के आदर्श म्हणून असल्याचे आढळले. सृजनात्मक कार्य करणारे, सामाजिक कार्यात मदत करणाऱ्या वृद्धांचे प्रमाण ३६ टक्के आढळले. मानसिक समाधान प्राप्त करण्याच्या हेतूने कार्य करणाऱ्या वृद्धांचे प्रमाण ३४ टक्के आढळले. तर ३० टक्के प्रमाण हे वेळ

जावा म्हणून सृजनात्मक कार्य करण्याच्या उत्तरदात्याचे प्रमाण आढळले. ५४ टक्के उत्तरदात्यांच्या मते सुसंस्कार होण्याच्या दृष्टिकोणातून वृद्धांची कुटुंबाला आवश्यकता असल्याचे निदर्शनास आले. आर्थिक टंचाईमुळे, तांत्रिक युगातील वेळेच्या अभावामुळे, जागेच्या टंचाईमुळे ६०.४८ टक्के वृद्धांची आवश्यकता आहे या मताला समर्थन देणारे उत्तरदाते आढळले. शहरातच वृद्धांश्रमाची निर्मिती झाल्याचे आढळले. ग्रामिण भागात वृद्धांश्रमाची निर्मिती नसल्याचे आढळले. ५१ टक्के वृद्धांना वृद्धांश्रमात जाण्याची इच्छा नसल्याचे आढळले. वृद्धांकडे वृद्धांश्रमाची आवश्यकता आहे का व असल्यास जाण्याची इच्छा आहे का याबाबत χ^2 टेस्ट लावून निष्कर्ष काढला असता ३.१५ टक्के सार्थकता स्तरावर खरे उतरले आहे.

घरातील सदस्यांसोबत वृद्धांची राहण्याची इच्छा असते त्यातून त्यांना मानसिक समाधान प्राप्त होते. त्यामुळे निश्चितच आरोग्यावर देखिल चांगला परिणाम होतो हे निदर्शनास आले. घरातील सदस्यांची वागणुक चांगली असल्यास वृद्ध स्व घरातच राहण्यास तयार असल्याचे आढळले. मात्र काही कुटुंबात सदस्यांची वागणुक चांगली नसल्या कारणाने वृद्धांश्रमात राहणे पसंत केलेले आढळले. घरातील नातवंडासोबत ४८ टक्के जिवाळ्याचे संबंध असल्याचे प्रमाण आढळले. ४९ टक्के वृद्धांकडे आदराने बघण्याचा दृष्टिकोण असल्याचे आढळले. कौटुंबिक कलह व आर्थिक कारणावरून वृद्ध व सदस्यांत ५६ टक्के मतभिन्नता झाल्याचे आढळले. वृद्धांचा सर्वात जास्त ७० टक्के खर्च हा आरोग्याशी संबंधित झाल्याचे आढळले. ६४.३२ टक्के नियमित आहार आयोजन करणारे वृद्धांचे प्रमाण आढळले. १८.३२ टक्के आर्थिक अडचणीमुळे वृद्धांश्रमाची आवश्यकता असल्याचे आढळले. जागेची अडचण म्हणून वृद्धांश्रमाची आवश्यकता असल्याचे २४ टक्के प्रमाण आढळले. १२.४८ टक्के मतभेदाचे प्रमाण आढळले. तर सेवा सुश्रुशा करण्यास कोणी नसल्याकारणाने वृद्धांश्रम गरजेचे असल्याचे सांगितले. तसेच मानसिक समाधान हे स्वकुटुंबातून प्राप्त होत असल्याचे ६१.८४ टक्के उत्तरदात्याचे मत आढळले. यांत्रिक युगात १७.२८ टक्के दुर्लक्ष केल्याचे मत दर्शविले. २५.९२ टक्के नातेसंबंधात दुरावा निर्माण झाल्याचे आढळले. ४९.९२ टक्के फावला वेळ घालविणे कठिण असल्याचे मत दर्शविले आहे.

निष्कर्ष व सूचना :-

वृद्धांना कुटुंबातील सदस्याकडून प्रेम, आपुलकी, जिवाळा प्राप्त होत नसल्याने वृद्धांश्रमाची गरज निर्माण झाल्याचे आढळते. भारत देश संस्कारांचे पालन करणारा देश आहे. भारतात वृद्धांना कुटुंबात अतिशय मानाचे स्थान दिल्या जाते. लहान बालकांवर चांगले संस्कार करण्याकरिता वृद्धांची आवश्यकता आहे. त्यांना अनुभव जास्त असल्याने त्यांच्या ज्ञानाचा जास्त फायदा प्राप्त करता येतो. आई वडील लहानाचे मोठे करतात. रक्ताचे पाणी करून मुलांच्या इच्छा पूर्ण करतात मात्र तीच मुले पुढे अन्नदात्यांना वृद्धांश्रमात पाठविण्याचे मानसिकतेला काळिमा फासणारे कृत्य करतांना आढळतात.

भारतासारख्या संस्कारित देशात काही अघोरी कृत्य केले जाते व वाईट प्रथा पडलेल्या आढळतात. तामिळनाडूमध्ये प्रथेनुसार जिर्ण आजार असणारे जिवंत मातीत गाडण्याची क्रूर प्रथा पाडण्यात आली आहे. वृद्धांना जिवंत मारून टाकल्या जात आहे. कारण की म्हातारपणातील सेवा करावी लागू नये. संपत्ती लवकर प्राप्त करण्यास, पालकांकडे कोणतीही संपत्ती नसल्याने जोपासना कशाला करायची या उद्देशाने देखिल जिवंत मारल्या जात आहे. जिवंतपणे गाडल्या जाण्याची प्रथाही होती. तेथे नवीन प्रथा पाडण्यात आली आहे की, वृद्धांना डॉक्टरांकडून मारण्यासाठी इंजक्शन दिल्या जात आहे.

१२ टक्के वृद्धांना सहाय्यता व मार्गदर्शन केंद्राद्वारे कौटुंबिक कलह मिटवता येवु शकते व त्यांना घरात समायोजन साधुन कुटुंबात ठेवण्यास मदत होवू शकेल व पर्यायाने आरोग्यांचे देखिल रक्षण करणे शक्य होईल. वृद्धाश्रमाची संकल्पना काळानुसार बदलेली आहे. वृद्धाश्रमात परिवर्तन झाले आहे. वृद्धाश्रम व बालसदन एकत्र करण्यात आले. त्यामुळे बालकांना नवीन ज्ञान वृद्धांकडुन प्राप्त होते शिवाय वृद्धांना मानसिक समाधान प्राप्त होते व मुलासोबत वेळ घालविल्याने आनंदाची निर्मिती होते व वृद्धांचे आरोग्य सुदृढ राहण्यास मदत होते. अशा वृद्धाश्रमाचा स्वेच्छेने स्वीकार केला जातो. सर्व सेव सुविधा उपलब्ध असणारे आधुनिक वृद्धाश्रमाची निर्मिती झाल्याने नव्याने स्वच्छंद जगण्याला महत्व प्राप्त झाले आहे. त्या कारणाने आनंदाने वृद्धाश्रमाचा स्वीकार केला जातो. जगात स्वीडन मध्ये सर्वात जास्त वृद्धांचे पालन पोषण योग्य पध्दतीने केले जात असल्याचे आढळून आले आहे.

कायदे :-

१. झारखंड सरकारने वृद्ध व्यक्तिचे पालनपोषण करणे अनिवार्य केले आहे.
२. जर मुले वृद्धांना घरी ठेवत नसल्यास त्यांना जीवन जगण्यासाठी १० हजार रू भत्ता देण्यात यावा असे कोर्टाने म्हटले आहे.
३. राज्य सरकारने २०१४ मध्ये नागरिकांच्या पालनपोषणाकरिता व कल्याणाकरिता नियमावलीला मंजूरी देण्यात आली आहे.

सारांश :-

वृद्धाश्रमाची गरजही काळाची गरज बनत आहे. कारण दोन पिढीमध्ये वैचारिक पात्रतेमध्ये तफावत पाहायला मिळत आहे. त्यामुळे आंतरिक असमायोजन, कलहाचे प्रमाण वाढत चालले आहे. कुटुंबात अशांतता पाहायला मिळत आहे. आधीच्या काळात वृद्धांना अतिशय मानाचे स्थान होते. परंतु तंत्रज्ञानामुळे वृद्धांची जागा तरुणांनी घेतल्यामुळे साहजिकच वृद्धांचे स्थान खालावलेले आढळते. वृद्धांना अडगळीचे सामान समजल्या जाते. नवीन व बदलत्या काळानुसार डस्टबीनची उपमा दिली जाते. मुलांनी आईवडीलांच्या कष्टाला न विसरता त्यांच्या वृद्धावस्थेच्या काळात मदतीचा आधार देणे काळाची गरज आहे. माणुसकीच्या नात्याने त्यांच्या सर्व इच्छा, अपेक्षा पूर्ण करणे आद्य कर्तव्य आहे. बदलत्या काळानुसार वृद्धाश्रमाची संकल्पना देखिल बदललेली आहे. चांगल्या उदात्त हेतूने वृद्धाश्रम निर्माण केला गेला आहे. त्यामुळे यांच्या भावनांचा विचार करून सुविधा उपलब्ध केल्या जात आहे.

संदर्भ सूची :-

१. डॉ. कुमठेकर, मेधा माधव वैवाहिक समायोजनातील अडथळे, श्री ना. दा. ठाकरसी पुणे, पे. नं. ५४, ६५
२. डॉ. देशपांडे, चंद्रशेखर, कुटुंब आणि विवाह पे. नं. १२, १३
३. डॉ. सौ. प्रेमला काळे., वैवाहिक समस्यांची उकल करणाऱ्या योजना, पे. नं. २५, २६
४. त्रिवेणी फरकाडे, सुलभ गोंगे, २३६.२३०.३३८, २३९
५. W.quora.com
६. Rederbhogs.navbharattlimes.india times.com